

Ἡ συνάντηση λαῶν καὶ πολιτισμῶν κατὰ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας

Στυλιανοῦ Δ. Χαραλαμπίδη*

Εἰσαγωγή

Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος ὑπῆρξε ὄχι μόνον ἓνα ἱστορικό γεγονός γιὰ τὴ νεώτερη ὀρθόδοξη αὐτοσυνειδησία, ἀλλὰ καὶ ἀφορμὴ γιὰ ἓνα θεσμικὸ ἄνοιγμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν κοινωνία καὶ τοὺς προβληματισμούς της. Ταυτόχρονα στάθηκε θετικὰ καὶ γόνιμα ἀπέναντι στὸν διαπολιτισμικὸ διάλογο καὶ μάλιστα στὴν πιὸ εὐαίσθητη πτυχή του, τὸν διαθρησκειακὸ δηλαδὴ διάλογο, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς ἀποτελεῖ τὴ μόνη ἠχηρὴ ἀπάντηση στὸν θρησκευτικὸ φανατισμὸ καὶ ἀφ' ἑτέρου συμβάλλει καθοριστικὰ στὴν εἰρηνικὴ καὶ δημιουργικὴ συνύπαρξη λαῶν καὶ πολιτισμῶν. Ἡ ἐπικαιρότητα τῶν σχετικῶν ἐπισημάνσεων τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου ἀναδεικνύεται κατὰ τρόπο τραγικὸ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐν ἐξελίξει αἱματηρὴ σύγκρουση στὴ Μέση Ἀνατολή, ἢ ὅποια ὑπάρχει κίνδυνος νὰ γενικευθεῖ μὲ ἀπρόβλεπτες διαστάσεις καὶ νὰ δικαιώσει ὄσους στὸ πρόσφατο παρελθὸν μίλησαν γιὰ τὴν ἐπερχόμενη «σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν» καὶ μάλιστα μὲ θρησκευτικὸ πρόσημο¹.

* Ὁ Στυλιανὸς Δ. Χαραλαμπίδης εἶναι Ἐπίκ. Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. 1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίφημη θεωρία περὶ «σύγκρουσης τῶν πολιτισμῶν» τοῦ S. P. Huntington (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster UK Ltd, London 1997), ὁ ὁποῖος ὑψώνει διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸν δυτικὸ κόσμον ἀπὸ τὴ μία καὶ στὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὸ Ἰσλάμ ἀπὸ τὴν ἄλλη, διατυπώθηκε σχετικὰ πιὸ πρόσφατα ἡ θέση γιὰ τὴ λεγόμενη «Δυτικὴ Ἐνωσις» ἀπὸ τὸν Γάλλο καθηγητὴ Philippe Nemo (*Τί εἶναι ἡ Δύση;*, ἐκδ. Ἐστία, Ἀθήνα 2008).

I. Ο ρόλος τῆς θρησκείας στὴ διεθνή σφαῖρα

Εἶναι ἀπαραίτητο, ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς, νὰ ὀριοθετήσουμε τὶς ἔννοιες τῆς *πολυπολιτισμικότητας* (*multiculturalism*) καὶ τῆς *διαπολιτισμικότητας* (*interculturalism*) σὲ σχέση μετὰ τὴ σύγχρονη μαρτυρία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ πολυπολιτισμικότητα ἀποτελεῖ ἀφ' ἑνὸς ἕναν γενικὸ περιγραφικὸ ὄρο, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποτυπώσει τὴν πληθυσμιακὴ σύνθεση τῶν περισσοτέρων σύγχρονων δυτικῶν κοινωνιῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἕναν ἀξιακὸ ὄρο, ὁ ὁποῖος συνδεόμενος μετὰ τὴ δημοκρατία καὶ τὸν φιλελευθερισμὸ ἀναδεικνύει σὲ κορυφαία προτεραιότητα τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν προστασία τῶν πολιτιστικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδιαιτεροτήτων τῶν κάθε λογῆς μειονοτήτων². Τὸ ἐρώτημα βέβαια γιὰ τὴν ἐμβέλεια τῆς

Ἡ «Δυτικὴ Ἐνωσις» ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς κοινωνίες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς βόρειας Ἀμερικῆς (σσ. 138, 152), οἱ ὁποῖες γνώρισαν τὶς πέντε ἱστορικὲς στιγμές, πού, κατὰ τὸν ἴδιο, σηματοδοτοῦν τὴν ταυτότητα τοῦ Εὐρωπαίου: ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη, ρωμαϊκὴ συμβολή, βιβλικὴ παράδοση, «παπικὴ ἐπανάσταση» καὶ κατακτήσεις τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων δημοκρατιῶν. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι χώρες δὲν γνώρισαν, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν «παπικὴ ἐπανάσταση» τὶς κατατάσσει στὶς συγγενεῖς πρὸς τὴ Δύση χώρες (σσ. 140–142). Μάλιστα ὁ ἴδιος τονίζει πῶς «δεδομένου ὅτι οἱ ὑποψήφιοι πρὸς ἔνταξιν [ἐνν.: στὴν E.E.] μουσουλμανικὲς χώρες καί, σὲ ἕνα μεγάλο βαθμὸ, οἱ ὀρθόδοξοι χώρες, ὅπως ἡ Ρουμανία ἢ ἡ Βουλγαρία, δὲν εἶναι δυτικὲς, ἢ ἔνταξί τους κινδυνεύει νὰ καταλήξει σὲ ἀποτυχία, ἢ ὁποῖα θὰ εἶχε ὡς ἀντίκτυπο τὴν ἀποσταθεροποίηση ὅλου τοῦ προγενέστερου εὐρωπαϊκοῦ οἰκοδομήματος» (σ. 151). Πιστεύει μάλιστα ὅτι ἡ ἀποψή του «ἀποτελεῖ τὴ μόνη λογικὴ λύση στὸ πρόβλημα τῶν συνόρων καὶ τῆς ταυτότητας τῶν κοινωνιῶν μας. Θὰ ἔλυνε ταυτόχρονα τόσο τὸ ζήτημα τῶν «ἐσχάτων συνόρων τῆς Εὐρώπης» ὅσο καὶ αὐτὸ τῆς ἀληθινῆς/ψεύτικης ἀντίθεσης μεταξὺ τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν» (σ. 153) καὶ γι' αὐτὸ ὑποστηρίζει ὅτι «εἶναι πολὺ σημαντικὸ νὰ μὴν δημιουργηθεῖ ἕνα ἀνεπανόρθωτο ρήγμα ἀνάμεσα στὸ εὐρωπαϊκὸ καὶ τὸ ἀμερικανικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ συνόλου· ἀντιθέτως, εἶναι οὐσιαστικὸ τὸ σύνολο αὐτὸ νὰ ἐπιβελιῶνται, μετὰ τὸν ἕνα ἢ μετὰ τὸν ἄλλο τρόπο, τὴν ἐνότητά του» (σ. 151). Στὸν ἀντίποδα τέτοιων ἀπόψεων κινεῖται ἡ πρόταση τοῦ καθηγητοῦ Richard Bulliet (*Ἰσλαμοχριστιανικὸς πολιτισμὸς. Μία πρόταση, μετάφρ. Φ. Τερζάκης*, ἐκδ. τοῦ Εἰκοστοῦ Πρώτου, Ἀθήνα 2006), ὁ ὁποῖος, ἐπιχειρώνοντας τὴ σύγκλιση τῶν μεγάλων πνευματικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων, κάνει λόγο γιὰ «ἰσλαμοχριστιανικὸ πολιτισμὸ».

2. Ch. Taylor, *Multiculturalism. Examining the politics of recognition*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994. Βλ. καὶ Κ. Π. Κωτσιόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση. Κατασκευὴ καὶ Πραγματικότητα*, ἐκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2020· Ἰω. Πέτρου, «Ἡ πολυπολιτισμικότητα ὡς κοινωνικὸ γεγονός καὶ κοινωνικὸ αἶτημα», στό: Ἰω. Πέτρου (ἐπιμ.), *Πολυπολιτισμικότητα καὶ θρησκευτικὴ ἐλευθερία*, ἐκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 31-56.

προστασίας αυτής ανοίγει ένα ευρύτατο πεδίο προβληματισμού³. Από την άλλη πλευρά, ή διαπολιτισμικότητα συνιστά έναν δεοντολογικό όρο, υπό την έννοια ότι δεν αρκείται άπλως στην άνοχη μεταξύ των πολιτιστικών (και κατ' επέκταση και των θρησκευτικών) παραδόσεων, σε ένα *status* δηλαδή οιονει έχθρικής άδιαφορίας, αλλά επιδιώκει την ειρηνική συνύπαρξη και επιπλέον τή δημιουργική άλληλεπίδρασή τους μέσα σε ένα πνεύμα ισότητας και άμοιβαίου σεβασμού⁴. Η Όρθόδοξη Έκκλησία είναι μία Έκκλησία πολυπολιτισμική, ή όποια ταυτόχρονα δίνει τή μαρτυρία της μέσα σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Η πολυπολιτισμική σύνθεσή της και ή έντος πολυπολιτισμικών κοινωνιών δράση της άποτελούν πλούτο, καθώς τής επιτρέπουν να ενεργεί διαπολιτισμικά, να καθιστά δηλαδή τις έκάστοτε και έκασταχού πολιτιστικές συνάψεις σάρκα και γλώσσα του Εύαγγελίου⁵.

Έχει όρθά παρατηρηθεί ότι θεμελιώδης άξονας του σύγχρονου διαπολιτισμικού διαλόγου είναι ό διαθρησκευτικός διάλογος. Άλλωστε ή θρησκεία, παρά τήν ταραχώδη σχέση της με τή νεωτερικότητα⁶,

3. Για τή σχετική προβληματική βλ. Micheline R. Ishay, *Η Ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Από τήν αρχαιότητα έως τήν εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μετάφρ. Άθηνά Σίμογλου, έκδ. Σαββάλας, Άθήνα 2008, σσ. 41-44, 399-402· D. Lacorne, *Τά όρια τής άνεκτικότητας. Οί άξίες του Διαφωτισμού και ό φανατισμός*, μετάφρ. Μαρία Παπαηλιάδη, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2021· M. Ουόλζερ, *Περί άνεκτικότητας. Για τόν έκπολιτισμό τής διαφοράς*, μετάφρ. Κατερίνα Μανδελάκη, έκδ. Καστανιώτη, Άθήνα 1998, σσ. 119-124. Βλ. επίσης και Άλ. Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*, έκδ. Σ.Ε.Α.Β., Άθήνα 2015, σσ. 189-200 και *Οίκουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα και οί έχθροί τους (δέκατος όγδοος- είκοστός πρώτος αιώνας)*, έκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2022, σ. 197 κ.έ.

4. Β. Ν. Μακρίδης, «Όρθοδοξία, διαπολιτισμικότητα και πολυπολιτισμικότητα στην σύγχρονη Ελλάδα: Προβλήματα, ιδιαιτερότητες, προοπτικές», στό: *Διαπολιτισμικότητα και θρησκεία στην Εύρώπη μετά τήν επικύρωση τής Συνθήκης τής Λισσαβόνας*, έκδ. Ίνδικτος, Άθήνα 2011, σσ. 319-320.

5. Θ. Ν. Παπαθανασίου, «Όραποστολή: Χριστιανική διαπολιτισμική μαρτυρία», *Σύναξη* 151 (2019), σ. 78.

6. Για τή σχέση θρησκείας και νεωτερικότητας βλ. Γ. Ν. Γκότσης, *Θρησκεία, νεωτερικότητα και σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα*, έκδ. Άντ. Ν. Σάκκουλα, Άθήνα 1996· Ν. Π. Μουζέλης, *Νεωτερικότητα και θρησκευτικότητα. Έκκοσμίκευση - Φονταμενταλισμός - Ηθική*, έκδ. Πόλις, Άθήνα 2014· J.-P. Willaime, *Κοινωνιολογία των θρησκειών*, μετάφρ. Άναστασία Καραστάθη, έκδ. Ίνστιτούτου του Βιβλίου - Ά. Καρδαμίτσα, Άθήνα 2004, σσ. 167-188.

παρέμεινε ένας ὄχι ἀμελητέος παράγοντας τοῦ κοινωνικοῦ βίου⁷. Ὁ Max Weber, ἐπὶ παραδείγματι, μᾶς ἔδειξε ἀρκετὰ νωρὶς τὶς σχέσεις ἐκλεκτικῆς συγγένειας μεταξὺ συγκεκριμένων θρησκευτικῶν ἐκφράσεων καὶ τοῦ σύγχρονου καπιταλιστικοῦ τρόπου ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας⁸. Ἐπιπλέον, παρὰ τὴν προϋοῦσα ἐκκοσμίκευση ἢ «ἀπομάγευση τοῦ κόσμου» (*Entzauberung der Welt*) κατὰ τὸν Weber, ὑποστηρίχθηκε εἴτε ἡ δυνατότητα μιᾶς θετικῆς θεολογικῆς ἐπανεκτίμησης τῆς ἐκκοσμίκευσης⁹ εἴτε ἡ προοπτικὴ ἑνὸς διαλόγου¹⁰ ἢ μιᾶς «προφητικῆς συναλληλίας»¹¹ μετ' αὐτήν. Μία ἐνδιάμεση μάλιστα θέση ἔκανε λόγο γιὰ μεταχριστιανικὴ καὶ ὄχι ἀντιχριστιανικὴ ἐκκοσμίκευση¹².

Τὶς τελευταῖες δεκαετίες, στὸ πλαίσιο τῆς μετανεωτερικῆς κοινωνίας καὶ τῆς γενικευμένης ἀμφισβήτησης τῆς αὐθεντίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου, γίνονται ἀπὸ πολλὰ κατευθύνσεις λόγος γιὰ τὴν «ἐπιστροφή τοῦ Θεοῦ»¹³,

7. Ὁ Fernand Braudel (*Γραμματικὴ τῶν πολιτισμῶν*, μετάφρ. Ἀ. Αλεξάκης, ἐκδ. Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 2017, σ. 77) σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὅτι: «ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ἐντονότερο χαρακτηριστικὸ ποὺ βρίσκεται στὴν καρδιὰ τῶν πολιτισμῶν, εἶναι ταυτόχρονα τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν τους».

8. M. Weber, *Ἡ προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ*, μετάφρ. Μιχ. Γ. Κυπραίου, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2000. Βλ. ἐπίσης καὶ R. Bocock, "The cultural formations of modern society", στό: S. Hall – B. Gieben (ἐπιμ.), *Formations of Modernity*, Polity Press – Blackwell Publishers Ltd – The Open University, Cambridge 1995, σσ. 248-255.

9. Βλ. Ἰω. Πέτρου, *Χριστιανισμὸς καὶ κοινωνία. Κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση τῶν σχέσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ μετ' τὴν κοινωνία καὶ τὸν πολιτισμὸ*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 215 κ.έ.

10. H. Alfeyev, "Orthodoxy in a new Europe (Problems and perspectives)", στό: H. Alfeyev (ἐπιμ.), *Orthodox witness today*, W.C.C. Publications, Geneva 2006, σσ. 200-201.

11. Ol. Clément, «Ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας μέσα σὲ μιὰ ἐκκοσμιευμένη κοινωνία», στό: Γ. Λαιμόπουλου (ἐπιμ.), «Γενηθῆτω τὸ θέλημά σου». *Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ὀρθοδόξιας σήμερα. Συνέδριο Ἱεραποστολῆς καὶ εὐαγγελισμοῦ Ὀρθοδόξων καὶ Ἀνατολικῶν Ὀρθοδόξων μη-Χαλκηδονίων Ἐκκλησιῶν*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως, Νεάπολη-Θεσσαλονίκη 1989, σ. 131.

12. Μ. Μπέγζος, *Ἀμφίσημη ἐκκοσμίκευση. Φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία τῆς θρησκείας*, τόμ. Β', ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2002, σ. 123.

13. G. Kepel, *Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Θεοῦ. Ἰσλαμικά, χριστιανικά, ἐβραϊκὰ κινήματα στὴν ἐπανάκτηση τοῦ κόσμου*, μετάφρ. Γ. Ε. Φασουλᾶκης, ἐκδ. «Νέα Σύνορα» – Ἀ. Ἀ. Λιβάνη, Ἀθήνα 1992· Χρ. Τσιρώνης, «Ἡ "Ἐπιστροφή τοῦ Θεοῦ"», *Καθ' Ὁδὸν* 13 (1997), σσ. 119-128.

ή για τήν «ἐπιστροφή τῆς θρησκείας», ἢ για «θρησκεία χωρὶς Θεό»¹⁴. ἤδη στὴ θέση τοῦ «παραδοσιακοῦ» πιστοῦ διακρίνεται ἓνας νέος τύπος πιστοῦ, ποὺ ἔχει ἀνακαλύψει τὴν ἀνάγκη τῆς θρησκευτικότητας χωρὶς κληρονομία ἐν γένει καὶ ἔχει προσχωρήσει στὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο, διαχειριζόμενος κατὰ βάση πολιτιστικὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα δὲν διστάζει νὰ συμπεριλάβει στὴ σύγχρονη θρησκευτικότητα. Διαφαίνεται λοιπὸν ὅτι αὐτὴ ἡ «ἐπιστροφή τῆς θρησκείας» συνδέεται περισσότερο εἴτε μὲ τὴν ἀναζήτηση κοινοτικῶν ἀξιῶν ἐντὸς τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν εἴτε μὲ τὴν ὑπαρξιακὴ καὶ βιωματικὴ ἐκδοχὴ τῆς πίστεως καὶ λιγώτερο μὲ τὴν ἀποδοχὴ μεταφυσικῶν θέσεων ἢ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, οἱ ὁποῖες ἐκφέρονται ἀπὸ τὶς θεσμικὲς Ἐκκλησίες. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι ἡ τυπικὴ ὁμολογιακὴ ταυτότητα καὶ ἡ πίστη δὲν ταυτίζονται πάντοτε (*believing without belonging*). Τέλος, ἐνδεικτικὴ τῆς βαρύνουσας σημασίας τῆς θρησκείας στὸ σύγχρονο περιβάλλον εἶναι ἄφ' ἑνὸς ἡ συμπερίληψή της τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ θεωρία τῶν διεθνῶν σχέσεων¹⁵ καὶ ἄφ' ἑτέρου ἡ συσχέτισή της μὲ τὸ φαινόμενο τῆς παγκοσμιοποίησης¹⁶. Δὲν

14. Βλ. σχετικὰ R. Dworkin, *Θρησκεία χωρὶς Θεό*, μετάφρ. Στ. Βιρβιδάκης, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2019.

15. J. Fox, «Ἐντάσσοντας τὴ Θρησκεία στὴ Θεωρία τῶν Διεθνῶν Σχέσεων», στό: J. Haynes (ἐπιμ.), *Θρησκεία καὶ πολιτικὴ. Μιὰ σύγχρονη ἐπιτομή*, μετάφρ. Λουκρητῖα Μακροπούλου, ἐκδ. Πεδίο, Ἀθήνα 2018, σσ. 439-470· J. Haynes, «Θρησκεία καὶ Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ», στό: J. Haynes (ἐπιστ. ἐπιμ.), *Θρησκεία καὶ Πολιτικὴ...*, ὁ.π., σσ. 471-494· G. Shani, «Διεθνικοὶ Θρησκευτικοὶ Δρώντες καὶ Διεθνεῖς Σχέσεις», στό: J. Haynes (ἐπιμ.), *Θρησκεία καὶ Πολιτικὴ...*, ὁ.π., σσ. 495-516· G. Sørensen, J. Møller, R. Jackson, *Θεωρία καὶ μεθοδολογία τῶν διεθνῶν σχέσεων. Ἡ σύγχρονη συζήτηση*, μετάφρ. Μυρτῶ Βρεττοῦ – Χ. Κωνσταντινίδης, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2023, σσ. 514-522· Κ. Γκίνης, «Θρησκεία, θρησκευτικὴ ἀναγέννηση καὶ διεθνῆς πολιτικὴ», στό: Δ. Κ. Γερούκαλης (ἐπιμ.), *Πολιτικὴ θεολογία – Ἐσχατολογία: Ἱστορία καὶ τὸ μυστήριον τῶν ἐσχάτων*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2023, σσ. 21-85· Θ. Κουλουμπῆς, *Διεθνεῖς Σχέσεις. Ἐξουσία καὶ Δικαιοσύνη*, μετάφρ. Ν. Σταματάκης, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1995, σσ. 502-506· Δ. Καιρίδης, «Πολιτικὴ, θρησκεία καὶ ἀρχεγονισμός. Ἐξηγήσεις καὶ παρεξηγήσεις», στό: Δ. Τριανταφύλλου – Κ. Ὑφαντῆς – Εὐ. Χατζηβασιλείου (ἐπιμ.), *Διεθνεῖς Σχέσεις. Σύγχρονη θεματολογία καὶ προσεγγίσεις: Ἀφιέρωμα στὸν Θεόδωρο Κουλουμπῆ*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2008, σσ. 390-417· ὁ ἴδιος, *Ἡ Ἀμερικανικὴ ἔξωτερικὴ Πολιτικὴ καὶ ἡ Συντηρητικὴ Ἀντεπανάσταση. Ὁ Μπούς, ἡ Τρομοκρατία, τὸ Ἰράκ καὶ τὸ Ἰσλάμ*, ἐκδ. Ἰ. Σιδέρης, Ἀθήνα 2008, σσ. 143-175.

16. D. Wessels, «Θρησκεία καὶ παγκοσμιοποίηση», στό: J. Haynes (ἐπιμ.), *Θρησκεία καὶ πολιτικὴ...*, ὁ.π., σσ. 517-542.

ἀπουσιάζει φυσικά ἀπὸ τὸν δημόσιο διάλογο καὶ ἡ κριτικὴ γιὰ τὸν ρόλο τῶν θρησκευτῶν στὴ σύγχρονη πραγματικότητα – μίᾳ κριτικῇ ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιφύλαξη καὶ τὴν ἀμφισβήτηση μέχρι τὴν ἄρνηση καὶ τὴν καταδίκη τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντα¹⁷.

II. Οἱ θέσεις τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου

Τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ ἀνοίγματος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς λαούς, τοὺς πολιτισμοὺς καὶ τὶς πνευματικὲς καὶ θρησκευτικὲς παραδόσεις τῆς οἰκουμένης ἀποτελοῦν ἀφ' ἑνὸς ἡ θεώρηση τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργημένου, ἡ ἐνότητα δηλαδὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους¹⁸, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ παγκοσμιότητα τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ¹⁹. Οἱ παράμετροι αὐτὲς ὄχι μόνον εἶναι σὲ θέση νὰ παράσχουν μίᾳ αἴσθηση πανανθρώπινης κοινότητος, ἀλλὰ καὶ ὑπαγορεύουν τὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν ταυτότητα ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὴν πολιτιστικὴ ἰδιαιτερότητα κάθε λαοῦ²⁰. Στὸ ἴδιο πλαίσιο, ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος καταδικάζει ὅποιαδήποτε

17. Ἀπὸ τὶς πιὸ πρόσφατες κριτικὲς φωνές, ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι ὁ Yuval Noah Harari (*21 μαθήματα γιὰ τὸν 21ο αἰῶνα*, μετάφρ. Μ. Λαλιώτης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2018, σσ. 146-147), ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ θρησκείες καθίστανται ὄργανα τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ ἐκφραστὲς τοῦ φανατισμοῦ καὶ δυσχεραίνουν τὴν ἐπίλυση παγκόσμιων προβλημάτων καὶ τὴν ἀντιμετώπιση παγκόσμιων ἀπειλῶν.

18. Πρβλ. Πράξ. 17, 26.

19. Στὸ Μήνυμα τῶν Προκαθημένων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖοι συνήλθαν τὸ 2008 στὸ Φανάρι σημειώνεται: «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία [...] δύναται καὶ ὀφείλει νὰ προβάλλῃ εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον τὴν διδασκαλίαν ὅχι μόνον περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαταστάσεως τῆς ἐνότητος ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς παγκοσμιότητος τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου Αὐτοῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου ὑπερβαίνονται πᾶσαι αἱ διασπάσεις τοῦ κόσμου καὶ βεβαιοῦται ἡ κοινὴ φύσις πάντων τῶν ἀνθρώπων», βλ. *Ὁρθοδοξία* 15, 4 (2008), σ. 734. Βλ. σχετικὰ καὶ Ἰω. Καρμίρης, «Ἡ παγκοσμιότης τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας», *Θεολογία* 51, 4 (1980), σσ. 645-691 καὶ 52, 1 (1981), σσ. 14-45 [= *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 55 (1980), σσ. 261-289]· Δαμασκηνός (Παπανδρέου), Μητρ. Ἑλβετίας, «Ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια καὶ ἡ παγκοσμιότητα τῆς σωτηρίας», *Ἐπίσκεψις*, ἀρ. 523 (31.10.1995), σσ. 6-13.

20. A. Melloni (ἐκδ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika. Crete 2016*, [Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta (Editio Critica) Series IV/3], Brepols Publishers, Turnhout 2016, σσ. 1128, 1382.

διάκριση μεταξύ ανθρώπων, στηριζόμενη στο χρώμα, τη θρησκεία, τη φυλή, το φύλο, την εθνικότητα και τη γλώσσα²¹.

Οί άνωτέρω θεολογικές συντεταγμένες προσανατολίζουν την Όρθόδοξη Έκκλησία τόσο προς τη διαχριστιανική συνεργασία όσο και προς τον διαθρησκειακό διάλογο, αλλά και την επικοινωνία με κάθε άνθρωπο καλής θελήσεως²². Θέλοντας να αποφύγει κάθε παρερμηνεία και αντίδραση από συντηρητικούς κύκλους, οί όποιοι συνηθίζουν για διάφορους λόγους και με διάφορους τρόπους να αντιδρούν σε κάθε προσέγγιση, ή Αγία και Μεγάλη Σύνοδος άποσαφηνίζει ότι ή επικοινωνία με τόν θρησκευτικώς ή όμολογιακώς «έτερον» δέν συνεπάγεται διολίσθηση προς τόν συγκρητισμό²³. Κάνοντας τήν ίδια άκριβώς έπισήμανση, ό Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος προτείνει «άντι τού συγκρητισμού τή “συνέργεια”, έναν όρο πού ύπονοεί στενή συνεργασία με στόχο τήν αντιμετώπιση ζητημάτων κοινού ένδιαφέροντος»²⁴.

Ό ειλικρινής διαθρησκειακός διάλογος συμβάλλει στην άλληλογνωριμία, τή θραύση τών στερεοτύπων, τή άρση τών προκαταλήψεων, τήν ύπερβαση τής καχυποψίας, τήν καλλιέργεια τής άμοιβαίας έμπιστοσύνης και τήν προώθηση τής ειρήνης, τής συμφιλίωσης και τής καταλλαγής. Η Όρθόδοξη Έκκλησία, πέραν τής κοινής μήτρας με τόν Ιουδαϊσμό, έχει μία μακρά ιστορική έμπειρία συμβίωσης με τόν Ισλάμ και γι' αυτό «θεωρεί καθήκον αúτης να επικροτη πάν ό,τι έξυπηρετεί πράγματι τήν ειρήνην (Ρωμ. ιδ', 19) και ανοίγει τήν όδόν προς τήν δικαιοσύνην, τήν άδελφοσύνην, τήν άληθή έλευθερίαν και τήν άμοιβαίαν άγάπην μεταξύ όλων τών τέκνων τού ένδς ούρανίου Πατρός, ως και μεταξύ όλων τών λαών τών άποτελούντων τήν ένιαίαν ανθρώπινήν οίκογένειαν»²⁵.

Ήδη από τήν περίοδο τής προετοιμασίας τής Αγίας και Μεγάλης Συνόδου είχε γίνει άντιληπτή ή τεράστια σημασία τού διαθρησκειακού διαλόγου και γι' αυτό ή Α΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη τής Ρόδου (1961) συμπεριέλαβε στην ήμερήσια διάταξη τής μέλλουσας (τότε) να συνέλθει

21. Melloni (έκδ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches...*, ό.π., σ. 1402.

22. Ό.π., σ. 1386.

23. Ό.π., σ. 1386.

24. Οίκ. Πατριάρχης Βαρθολομαίος, *Συνάντηση με τόν Μυστήριο. Μία σύγχρονη άνάγνωση τής Όρθοδοξίας*, μετάφρ. Πολυξένη Τσαλίκη-Κιοσόγλου, έκδ. Άκρίτας, Άθήνα 2012, σ. 274.

25. Βλ. Melloni (έκδ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches...*, ό.π., σ. 1396.

Συνόδου, μεταξύ άλλων, τὸ θέμα: «Ὁρθοδοξία καὶ ἄλλαι θρησκείαι», καθὼς καὶ τὸ θέμα: «Συμβολὴ τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν χριστιανικῶν ἰδεωδῶν τῆς εἰρήνης, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀδελφοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης μεταξύ τῶν λαῶν». Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο εἰδικώτερα πρωτοστάτησε στὴ διαθρησκειακὴ προσέγγιση, διοργανώνοντας σὲ συνεργασία μὲ ἀρμόδιους θρησκευτικούς, πολιτικούς καὶ ἄλλους φορεῖς ἀκαδημαϊκὲς διασκέψεις μὲ τὸν Ἰουδαϊσμό καὶ τὸ Ἰσλάμ, καθὼς καὶ διαθρησκειακὰ συνέδρια καὶ συναντήσεις ἡγετῶν καὶ ἐκπροσώπων τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν²⁶.

Ἀνάλογες πρωτοβουλίες ἀνέλαβε καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Β΄ Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὴ Δήλωση “*Nostra Aetate*” (1965) διακήρυξε τὴν ἀνάγκη καλλιέργειας ἑνὸς κλίματος ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης μὲ τὶς ὑπόλοιπες θρησκείες²⁷. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ, τὸ 1964 ὁ Πάπας Παῦλος ΣΤ΄ ἴδρυσε τὴ Γραμματεία γιὰ τοὺς μὴ χριστιανούς, ἡ ὁποία τὸ 1988 μετονομάσθηκε σὲ «Ποντιφικὸ Συμβούλιο γιὰ τὸν Διαθρησκειακὸ Διάλογο»²⁸, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1986 ὁ Πάπας Ἰωάννης-Παῦλος Β΄ καθιέρωσε στὴν Ἀσίζη τῆς Ἰταλίας «ἡμέρα προσευχῆς γιὰ τὴν εἰρήνη», ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται μέχρι σήμερα ἀνὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα.

26. Γιὰ τὶς διαθρησκειακὲς πρωτοβουλίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου βλ. Γρ. Ζιάκας, «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὁ διάλογος μὲ τὸ Ἰσλάμ», στό: Γρ. Ζιάκας (ἐπιμ.), *Διαθρησκειακοὶ διάλογοι*, τόμ. Α΄: Ζώντας ἀρμονικὰ μὲ τὸν θρησκευτικῶς ἄλλον, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 301-498 καὶ Δαμασκηνός (Παπανδρέου), Μητρ. Ἑλβετίας, «Οἱ διαθρησκειακοὶ διάλογοι καὶ ἡ συνάντησις τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν», στό: *Λόγος διαλόγου. Ἡ Ὁρθοδοξία ἐνώπιον τῆς τρίτης χιλιετίας*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1997, σσ. 303-346. Βλ. ἐπίσης καὶ Οἰκουμ. Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, «Διαθρησκειακὸς διάλογος, ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν εἰρηνικὴν συνύπαρξιν τῶν λαῶν καὶ ὁ ρόλος τῆς Ὁρθοδοξίας σήμερα», *Ὁρθοδοξία* 13, 4 (2006), σσ. 728-739, καθὼς καὶ Ath. Papas, Metr. von Heliopolis und Theira, „Das ökumenische Patriarchat gegenüber den zeitgenössischen Problemen die interreligiöse Konsultationen“, *Ὁρθοδοξία* 5, 4 (1998), σσ. 802-809.

27. Ἀλ. Κ. Παπαδερὸς, «Ἐκκλησία καὶ μὴ χριστιανικὲς θρησκείες κατὰ τὴν Β΄ Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ», στό: *Θεολογικὸν Συμπόσιον. Χαριστήριον εἰς τὸν καθηγητὴν Παναγιώτην Κ. Χρήστου*, Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 487-499.

28. Γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὶς πρωτοβουλίες τοῦ Συμβουλίου αὐτοῦ (σήμερα: Dicastery for Interreligious Dialogue) βλ. τὸν οἰκεῖο διαδικτυακὸ τόπο: <https://www.dicasteryinterreligious.va/> [22/11/2023].

Τὴν ἐντατικοποίηση ὅμως καὶ ἐμβάθυνση τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου ἐπιδιώκουν σήμερα τόσο τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν²⁹, ὅσο καὶ τὸ Συμβούλιο Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν³⁰. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ μάλιστα ὅτι ἡ *Charta Oecumenica*, ἓνα κατὰ κυριολεξία οἰκουμενικὸ κείμενο, ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὅλες τὶς χριστιανικὲς παραδόσεις τῆς Εὐρώπης, ἀναφέρεται στὶς παραγράφους 10 ἕως 12 στὴ συνάντηση μὲ τὶς ὑπόλοιπες θρησκείες τῆς οἰκουμένης³¹.

Τέλος, τὴν καλλιέργεια τῶν διαθρησκειακῶν σχέσεων γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν καταλλαγή ἐπιδιώκουν καὶ ἄλλοι φορεῖς ὅπως ἐνδεικτικὰ ἡ World Conference of Religions for Peace, τὸ Κοινοβούλιο τῶν Θρησκείων τοῦ κόσμου³², τὸ πρόγραμμα “Welt Ethos” μὲ πρωτεργάτη τὸν ρωμαιοκαθολικὸ ἱερέα καὶ πανεπιστημιακὸ καθηγητὴ Hans Küng³³ κ.ἄ.

Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐκτίμηση τοῦ Μ. Βασιλείου ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως μέσα σὲ ἓναν κόσμο, ποὺ μαστίζεται ἀπὸ διαιρέσεις καὶ συγκρούσεις, εἶναι ἡ ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ εἰρηνοποιὸς διάθεσις³⁴. Ἡ Ἐκκλησία ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν κενωτικὴ καὶ θυσιαστικὴ ἀγάπη τοῦ Κυρίου της καὶ γι’ αὐτὸ ὁ ὀρίζοντας τοῦ ὁράματός της εἶναι ἡ πανανθρώπινη κοινωνία

29. I. Selvanayagam, “Interfaith Dialogue”, στό: J. Briggs – M. A. Oduyoye – G. Tsetsis (ἐπιμ.), *A History of the Ecumenical Movement*, τόμ. Γ’: 1968-2000, W.C.C. Publications, Geneva 2004, σσ. 149-174. Γιὰ τὶς διαθρησκειακὲς πρωτοβουλίες τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν βλ. τὸν οἰκεῖο διαδίκτυακὸ τόπο: <https://www.oikoumene.org/what-we-do/interreligious-dialogue-and-cooperation> [22/11/2023].

30. H. Klautke – H. Vöcking, “The challenge of Interreligious Dialogue”, στό: V. Ionita & S. Numico (ἐπιμ.), *Charta Oecumenica. A text, a process and a dream of the Churches in Europe*, W.C.C. Publications, Geneva 2003, σσ. 93-99. Τὸ Συμβούλιο Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν σὲ συνεργασία μὲ τὸ Συμβούλιο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ρωμαιοκαθολικῶν Διασκέψεων (C.C.E.E.) ἔχει συστήσει κοινὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τοὺς μουσουλμάνους στὴν Εὐρώπη (Committee for Relations with Muslims in Europe).

31. Ὁ τίτλος τῆς § 10 τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου τῆς *Charta Oecumenica* εἶναι: „Gemeinschaft mit dem Judentum vertiefen“, τῆς § 11: „Beziehungen zum Islam pflegen“ καὶ τῆς § 12: „Begegnung mit anderen Religionen und Weltanschauungen“. Ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων παραγράφων τῆς *Charta Oecumenica* βλ. Σ. Δ. Χαραλαμπίδης, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ Συμβούλιο Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν στὴ Νέα Εὐρώπη*, ἐκδ. Ἰ. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, Κωνσταντινούπολις 2019, σσ. 378-381.

32. Βλ. σχετικὰ <https://parliamentofreligions.org/> [22/11/2023].

33. Βλ. σχετικὰ <https://www.weltethos.org/> καὶ <https://projektweltethos.de/en/about-weltethos/> [22/11/2023].

34. Melloni (ἐκδ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches...*, ὁ.π., σ. 1394.

τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης³⁵. Ἡ ἴδια ἢ Ἐκκλησία «εἶναι εὐαίσθητη στὸν πόνο, στὶς ἀγωνίες καὶ στὴν κραυγὴ γιὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη τῶν λαῶν»³⁶. Ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ μὴ ἀναμειγνύεται στὴν πολιτικὴ *stricto sensu* καὶ νὰ μὴ ὑποκαθιστᾷ τοὺς πολιτικοὺς δρώντες³⁷. Ἡ στάση αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ μίαν ἀνιστορικὴ ἀπόδραση ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ἐπιτρέπει στὴν Ἐκκλησία νὰ ἐκπληρώνει τὴν προφητικὴ κλήση τῆς μέσα στὸν κόσμον καὶ τὴν κοινωνία, νὰ γίνεται δηλαδὴ ἡ φωνὴ ὅσων δὲν ἔχουν φωνή, νὰ στέκεται στὸ πλευρὸ τῶν θυμάτων τῆς ἱστορίας καὶ νὰ καταγγέλλει δομὲς καὶ πρακτικὲς ἀνισότητάς, ἐκμετάλλευσης καὶ περιθωριοποίησης.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει καταδικάσει πολλὰ φορὲς καὶ μὲ ποιτικὲς ἀφορμὲς τὸν θρησκευτικὸ φανατισμὸ καὶ τὶς συνέπειές του, ἰδίως τὶς ἀνὰ τὴν ὑφήλιο ταραχὲς καὶ τοὺς πολέμους, ποὺ ἔχουν στὴν πραγματικότητα ἢ προσχηματικὰ θρησκευτικὸ ὑπόβαθρο. Στὸ Μήνυμα τῆς Σύναξης τῶν Ὁρθοδόξων Προκαθημένων στὴ Βηθλεεμ τὸ 2000 διαβάζουμε: «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπορρίπτει τὴν μισαλλοδοξίαν καὶ καταδικάζει τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν, ὁποθενδήποτε ἤθελον ἐκδηλωθῆ τοιαῦτα φαινόμενα»³⁸. Ἡ ἄποψη μάλιστα ὅτι στὶς συγκρούσεις τοῦ μέλλοντος ἐνδέχεται νὰ κυριαρχεῖ τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ὀδήγησε τοὺς Προκαθημένους κατὰ τὴ Σύναξή τους στὴν Πάτμο τὸ 1995 στὴν ἐπισήμανση ὅτι «τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο ἐπιβάλλει εἰς πάντας τοὺς θρησκευτικοὺς ἡγέτας σοφίαν, σύνεσιν καὶ θάρρος, ὥστε νὰ προληφθῆ καὶ ἐξαλειφθῆ πᾶν στοιχεῖον φανατισμοῦ καὶ μισαλλοδοξίας, καὶ

35. Ὁ.π., σ. 1422.

36. Ὁ.π., σ. 1204.

37. Ἡ Βασιλικὴ Γεωργιάδου [«Θρησκείες καὶ πολιτικὴ στὴ νεωτερικότητα», στό: Κ. Β. Ζορμπᾶς (ἐπιμ.), *Πολιτικὴ καὶ θρησκείες*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2007, σ. 64] σημειώνει: «Οἱ θρησκείες συμβάλλουν στὴ διαχείριση ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, τὴν ἀπάλυνση ὑπαρξιακῶν ἐντάσεων, τὴν ἀποφόρτιση προσωπικῶν ἢ συλλογικῶν καταστάσεων ποὺ προκαλοῦνται ἐξαιτίας κοινωνικῶν καταναγκασμῶν. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ θρησκείες διαχειρίζονται προβλήματα ποὺ ἀνήκουν στὸν πυρῆνα τῆς Πολιτικῆς, νοούμενης ὅχι ὡς ἐνὸς συστήματος κατανομῆς ἐξουσιῶν ἢ διακυβέρνησης, ἀλλὰ ὡς ἐνὸς τόπου συνάντησης ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν διαφορῶν καὶ ἀναζήτησης τρόπων γιὰ τὴ συναινετικὴ διαρρύθμιση τῶν διαφορῶν αὐτῶν».

38. Ὁρθόδοξια 7, 1 (2000), σ. 22.

προστατευθῆ ἡ εἰρήνη τοῦ κόσμου, τοῦ τόσον δοκιμασθέντος ὑπὸ πολέμων καὶ συγκρούσεων κατὰ τὴν λήγουσαν ἑκατονταετία»³⁹.

Στὸ ἴδιο μῆκος κύματος κινεῖται καὶ ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ φονταμενταλισμὸς ἀποτελεῖ ἔκφραση νοσηρῆς θρησκευτικότητος⁴⁰ καὶ ἀφ' ἑτέρου καταδικάζει ἀπερίφραστα τὶς πολεμικὲς συγκρούσεις, ποὺ οφείλονται σὲ θρησκευτικὸ φανατισμό⁴¹. Ἡ διεθνῆς ἐμπειρία ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ θρησκεία καὶ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα συχνὰ γίνονται ἀντικείμενα ἐκμετάλλευσης καὶ ἐργαλειοποιῶνται γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ἀλλότριων σκοπιμοτήτων. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Σύνοδος τονίζει παραστατικὰ ὅτι «τὸ λάδι τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐπουλῶναι πληγὲς καὶ ὄχι γιὰ νὰ ἀναζωπυρῶναι τὴ φωτιὰ τῶν πολεμικῶν συρράξεων»⁴².

Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος δὲν ἄφησε ἔξω ἀπὸ τὸν προβληματισμὸ τῆς τὸ ζήτημα τῆς παγκοσμιοποίησης καὶ τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς παγκοσμιοποίησης εἶναι ἡ ἀναγωγὴ τῆς οἰκονομίας σὲ ὑπέρτατη ἀξία, δίχως τὴ στοιχειώδη εὐαισθησία γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς διαδικασίας αὐτῆς στὶς κοινωνικὲς, ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων⁴³. Ἡ νεοφιλελεύθερη αὐτὴ ἀντίληψη, ἡ ὁποία κατανοεῖ τὴν παγκοσμιοποίηση ὡς ἓνα γεγονός ἢ μία διαδικασία ποὺ ἀφορᾷ κυρίως ἢ ἀποκλειστικὰ τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις καὶ τὶς διεθνεῖς ἀγορές, δείχνει νὰ ἀγνοεῖ ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς παγκοσμιοποίησης εἶναι ἀρκετὰ πιὸ σύνθετο, καθὼς συνεπάγεται – μετὰξὺ ἄλλων πολλῶν– τὴν ἀσύμμετρη ἀνάπτυξη καὶ τὴ διεύρυνση τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων, τὴν ἀλματώδη ἐξέλιξη τῶν νέων τεχνολογιῶν,

39. Ὁρθοδοξία 2, 3 (1995), σ. 371. Ἀγγελικὴ Ζιάκα, «Ἡ ὑπέρβαση τῆς βίας καὶ ἡ κατίσχυση τῆς εἰρήνης – Κοινὴ ἀναφορὰ καὶ ἐπιταγὴ στὸν διαθρησκευτικὸ διάλογο καὶ στὰ ευρωπαϊκὰ προγράμματα σπουδῶν», στό: *Καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη...* Ὁραμα καὶ αἴτημα γιὰ τοὺς λαοὺς καὶ τὶς χριστιανικὲς Ἐκκλησίες – Ὁρθόδοξη συμβολή, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθῆνα 2010, σσ. 137-178.

40. Melloni (ἐκδ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches...*, ὁ.π., σσ. 1160, 1192.

41. Ὁ.π., σ. 1400.

42. Ὁ.π., σσ. 1192-1194.

43. Ν. Κοκοσαλάκης, «Παραδοσιακὴ θρησκεία καὶ κοινωνία στὴν ὕστερη νεωτερικότητα», στό: Θ. Λίποβατς, Ν. Δεμερτζῆς, Βασιλικὴ Γεωργιάδου (ἐπιμ.), *Θρησκείες καὶ πολιτικὴ στὴ νεωτερικότητα*, ἐκδ. Κριτική, Ἀθῆνα 2002, σ. 78. Βλ. καὶ Οὐλ. Μπέκ, *Τί εἶναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες ἀντιλήψεις καὶ ἀπαντήσεις*, μετάφρ. Γ. Παυλόπουλος, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθῆνα 2002.

τὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο, τὸν ἀναστοχασμὸ πάνω στὸν ρόλο τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καὶ τὴν ἔννοια τῆς κυριαρχίας, τὶς ἀλλαγές στὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, τὶς νέες μορφές πολιτισμικῆς ἔκφρασης μὲ παγκόσμιες διαστάσεις, τὶς νέες προσεγγίσεις στὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα κ.ο.κ. Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες μποροῦν νὰ ἀποβοῦν πυρῆνες καὶ φορεῖς ἀντίστασης σὲ αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης, τοῦ ἀνελέητου δηλαδὴ οικονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ ξέφρενου κέρδους καὶ τῶν ἀχαλίνωτων διεθνῶν ἀγορῶν⁴⁴.

Ἡ Σύνοδος τονίζει ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς παγκοσμιοποίησης ἔχει διαμορφώσει νέες μορφές συστηματικῆς ἐκμετάλλευσης καὶ κοινωνικῆς ἀδικίας, ἔχει σταδιακὰ ἀποδυναμώσει τὶς φωνές ἀντίστασης στὴν ἰσοπεδωτικὴ λογικὴ τῆς καὶ ἔχει ἀποδομήσει τὶς κοινωνικὲς κατακτήσεις μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ὑποτιθέμενης ἀναγκαίας ἀναδιάρταξης τῆς παγκόσμιας οικονομίας, διευρύνοντας τὸ χάσμα μεταξὺ πλουσίων καὶ φτωχῶν, τορπιλίζοντας τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ καὶ πυροδοτώντας νέες ἐστίες διεθνῶν ἐντάσεων⁴⁵. Ἄν ἡ Ἐκκλησία ἔκλεινε τὰ μάτια ἀπέναντι στὴ ζοφερὴ αὐτὴ κατάσταση, θὰ πρόδιδε τὴν ἀποστολὴ καὶ τὴν παράδοσή της. Γι' αὐτό, ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος «ἀντιτίθεται εἰς τὴν προκλητικὴν ἀπειλὴν διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον καὶ τὰς πολιτιστικὰς παραδόσεις τῶν λαῶν, τὴν ὁποῖαν ἐμπερικλείει ἡ παγκοσμιοποίησις καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς “ἰδιονομίας τῆς οἰκονομίας” ἢ τοῦ οἰκονομικοῦ, ἢ αὐτονόμησις δηλαδὴ τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὰς ζωτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ μετατροπὴ τῆς εἰς αὐτοσκοπὸν»⁴⁶.

44. Ἄν. Γιαννουλάτος, Ἀρχιεπ. Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας, *Παγκοσμιοότητα καὶ Ὁρθοδοξία. Μελετήματα Ὁρθοδόξου προβληματισμοῦ*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2005, σσ. 97-98. Βλ. καὶ Ἐμμ. Κλάφης, «Ἡ πρόκληση ἑνὸς παγκόσμιου κόσμου», στί: Ἐμμ. Κλάφης (ἐπιμ.), *Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες σὲ ἕναν πλουραλιστικὸ κόσμον. Ἕνας οἰκουμενικὸς διάλογος*, μετάφρ. Μαρία-Αριάδνη Ἀλαβάνου, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2006, σσ. 107-134, καθὼς καὶ Ρ. Φόκ, «Θρησκεία καὶ παγκοσμιοποίηση» στί: Ἐμμ. Κλάφης (ἐπιμ.), *Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες...*, ὅ.π., σσ. 135-148.

45. Melloni (ἐκδ.), *The Great Councils of the Orthodox Churches...*, ὅ.π., σσ. 1152-1154.

46. Ὁ.π., σσ. 1154, 1200-1202.

Ἐπιλεγόμενα

Παράλληλα μὲ τις θεσμικὲς διαθρησκειακὲς πρωτοβουλίες τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἔχει ξεκινήσει ἐδῶ καὶ χρόνια σὲ ἀκαδημαϊκὸ ἐπίπεδο μία σημαντικὴ προσπάθεια θεολογικῆς ἀποτιμῆσεως τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας τῶν μὴ χριστιανικῶν λαῶν. Αὐτὴ ἡ «θεολογία τῶν θρησκειῶν», ὅπως ἔχει ἀποκληθεῖ, στοχεύει στὴν ἀνάδειξη τῶν συγκλίσεων καὶ στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀποκλίσεων μεταξὺ τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένη θρησκευτικῶν παραδόσεων, ἰδίως τῶν μονοθεϊστικῶν, συμβάλλοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν στὴν εἰρήνη, τὴν καταλλαγὴ καὶ τὴ συμφιλίωση μεταξὺ λαῶν καὶ πολιτισμῶν⁴⁷. Ἡ ἐργαλειοποίηση τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἰδεολογικοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀποτελοῦν μία διαχρονικὴ πρόκληση, στὴν ὁποία ὀφείλουν ὅλες οἱ θρησκείες νὰ ἀντισταθοῦν σθεναρὰ καὶ νὰ ἀναδείξουν ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ τὶς καταστήσουν ἀνάχωμα ἀπέναντι στὶς λογικὲς τῆς ἰσοπέδωσης τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ φορεῖς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ κακοῦ, ποὺ φωλιάζουν καὶ δροῦν μέσα στὴν ἱστορία.

47. Γιὰ μία κριτικὴ παρουσίαση τῶν τάσεων καὶ τῶν ρευμάτων τῆς «θεολογίας τῶν θρησκειῶν» σὲ διομολογιακὸ ἐπίπεδο βλ. Κύριλλος (Κατερέλος), Μητρο. Κρήνης, *Χριστιανισμὸς καὶ Θρησκείες. Εἰσαγωγή στὴ Θεολογία τῶν Θρησκειῶν*, ἐκδ. Διάδραση, Ἀθήνα 2021. Γιὰ μία ὀρθόδοξη «θεολογία τῶν θρησκειῶν» βλ. Ἄν. Γιαννουλάτος, Ἀρχιεπ. Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας, «Θεολογικὴ κατανόηση τῶν ἄλλων θρησκειῶν», στό: *Παγκοσμιότητα καὶ Ὁρθοδοξία...*, ὅ.π., σσ. 169-206, καθὼς καὶ τὶς σχετικὲς συμβολὲς στό ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* μὲ θέμα: «Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ διαθρησκειακὸς διάλογος» 84, 2 (2013) καὶ 84, 4 (2013).

SUMMARY

The meeting of peoples and cultures according to
the Holy and Great Council of the Orthodox Church

By Stylianos D. Charalampidis, *Assist. Professor*
Aristotle University of Thessaloniki

The Holy and Great Council of the Orthodox Church (Crete, 2016) was not only an ecclesiological event of historical importance, but also an occasion for the reformulation and enrichment of the Orthodox social teaching within the current political, cultural and spiritual context. The Council placed special emphasis on the so-called inter-cultural dialogue and indeed on its most sensitive version, i.e. the inter-religious dialogue. The approach of peoples, religions and cultures is the only solution for building a society of peace, justice and solidarity. The relevant comments of the texts of the Holy and Great Council become especially topical due to the war conflicts and riots raging in various parts of the world.